

CEMİL SAİD BEY'İN İRAN ORDUSUNA DAİR ASKERÎ RAPORLARI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Osman KARACAN¹

Özet

Osmanlı Devleti 1864'ten itibaren elçiliklere ataşemiliterler atamıştır. Askerî istihbarat amacıyla görevlendirilen ataşemiliterler, Osmanlı Devleti'nin son ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında çok sayıda rapor hazırlamışlardır. Ataşemiliterlerin hazırladığı askerî raporlar başta askerî konular olmak üzere ilgili devletlerin içtimaî, iktisadî, tarihî ve coğrafyası hakkında önemli bilgiler içermektedir. Hazırlanan bu raporlar, önemine rağmen araştırmacıların dikkatini çekmemiş ve bu raporlardan yeterince istifade edilmemiştir. Osmanlı'nın son yıllarında hakkında önemli raporların hazırlandığı ülkelerden biri de İran'dır. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin son döneminde 1899-1908 tarihlerinde İran'da ataşemiliter olarak görev yapan Cemil Said Bey'in İran ordusu hakkında hazırlamış olduğu iki adet askerî rapor değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cemil Said Bey, Askerî Raporlar, Ataşemiliter, İran Ordusu

Giriş

XV. asrın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin en büyük rakiplerinden biri Safevî Devletidir. Aralarında yıllarca süren yıpratıcı savaşlar neticesinde bu iki devlet birbirlerine karşı belirgin bir üstünlük sağlayamamış ve Kasr-ı Şirin (1639) anlaşmasından sonra da ciddi çatışmalardan uzak durmuşlardır. Fakat aralarındaki rekabet ve üstünlük mücadelesi hiçbir zaman bitmemiştir. Bu durum iki devletin bakiyesi

1 İnönü Üniversitesi Tarih ABD Doktora Öğrencisi

olan devletlerin şahsında günümüzde de devam etmektedir. Bundan dolayı İran tarihini bilmek bizim için her millettten daha büyük önem arz etmektedir. İran'ın askerî ve siyasî kapasitesi hakkında bilgi sahibi olmak bugün olduğu gibi geçmişte de önemliydi. Osmanlı Devleti de önemli bir komşu ve rakip olarak gördüğü İran'ın askerî ve siyasî kapasitesi hakkında bilgi sahibi olmayı önemsemiştir.

Tarihimiz açısından da son derece önem verilen İran hakkında Osmanlı'nın son yıllarında ve Cumhuriyet döneminde çok sayıda eser telif edilmiş, yabancı dillerden eserler tercüme edilmiş ve İran'da görev yapan diplomatlara raporlar hazırlanmıştır. İran'ın halkı, iklimi, iktisadi ve içtimai yapısı, kurumları ve milli adetlerini konu alan Doktor Fahrettin Şevket'in "İran" adlı eserini transkribe eden Derya Örs, kitaba yazmış olduğu önsözünde İran hakkında Osmanlı'nın son yıllarında ve Cumhuriyet döneminin başlarında neşredilen 45 eserin isimlerini zikretmektedir (Doktor Fahreddin Şevket 2017: XI). Elbette İran üzerine yazılan çalışmalar sadece bu eserlerle sınırlı olmadığı gibi süreli yayınlarda da çok sayıda makale neşredilmiştir. Ayrıca dönemin Osmanlı gazetelerinde çok sayıda haberin yapıldığını da görmekteyiz. Fakat şunu açıkça ifade etmeliyiz ki ülkemizde İran üzerine yapılan akademik çalışmalara baktığımızda sözkonusu eserlerden pek yararlanılmadığı ve daha çok batılı kaynaklara başvurulduğu görülmektedir. Bu durum tarihçiliğimiz açısından talihsizliktir. Yeteri kadar yerli kaynaklara sahip olunmasına rağmen bunun yerine Batılı yazar ve kaynakların görüşüne öncelik verilmesi dikkat çekmektedir.

Yakınçağ İran'ı üzerine yazılan sözkonusu eserlerin konularına baktığımızda çok farklı alanlarda bilgi veren eserlerin telif edildiği görülmekle birlikte ağırlıklı olarak askerî tarihle ilgili konulara ağırlık verilmiştir. Askeri yapıya dair hazırlanan raporlar diğer eserlerden daha dikkat çekicidir. Çünkü askerî raporlar, alanında iyi eğitim almış askerî uzmanlar tarafından hazırlanmıştır. Osmanlı'nın son yıllarında yapılan bu tarz rapor çalışmaları sadece İran ordusu ile sınırlı olmayıp çok sayıda devletin orduları hakkında askerî raporlar hazırlanmıştır.² Fakat bu

2 Bulgar Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, Karargâhı Umumi İstihbarat Şu'besi, Teşrin-i Evvel 1331; Ahmed Sedat, Romanya Ordusu Ahval ve Tesikâtı Ahvaliyesi, Harbiye Matbaası, İstanbul, Temmuz 1325; Fransız Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, Kanun-ı Evvel 1331.

çalışmalarda diğer devletlere nazaran İran ordusu üzerindeki çalışmaların daha çok olması bazı soruları akla getirebilmektedir. Pekâlâ Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti için birinci öncelikli tehlikenin İran olmadığı bir hakikattir. Bu hususta çeşitli yorumlar yapılabilir ancak bizim tercihimiz Modernleşme sürecinde Osmanlı ve İran ile yine modernleşen Türkiye Cumhuriyeti ile İran mukayeseleri daha öncelikli tercih olmalıdır. İran Ordusu Tarihçesi (Matba'a-i Askeriyyede,1326), İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale (Karârğâh-ı Umûmî İstihbarat Şu'besi, 1331), İran'a Dair Askerî Raporlar (Cilt 1, Matbaa-i Askeriyye, 1332), İran'a Dair Askerî Raporlar Cilt 2(Matbaa-i Amire, 1332)³, adlı raporlar İran ordusunu konu alan incelediğimiz raporlardan bir kısmıdır.

Askerî istihbarat amacıyla hazırlanan bu raporlar devletin görevlendirdiği askerî uzmanlar tarafından hazırlandığından dolayı resmi arşiv belgeleri hüviyetine sahiptir. Bugüne kadar İran hakkında yapılan akademik çalışmalarda sözkonusu raporlardan pek yararlanılmamış olsa da askerî raporlar İran'a dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmanın da ana merkezi İran'da ataşemiliter olarak görev yapan Cemil Said Bey'in İran ordusu hakkındaki raporlarında değerlendirilmesidir.

Ataşemiliterlik Kurumu

Bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler her alanda olduğu gibi ordu ve savaş organizasyonlarını bürokratikleştirmiş ve formal hale getirmiştir. Bu yapısal değişim devletlere yeni sorumluluklar getirmiştir. Zorunlu ve daimi askerliğe dayalı orduların komuta ve kontrolü ancak merkezi planlama ile mümkün hale gelebilmiştir. Bu sebep, orduları yönetecek subayın; hesap ve tahmin insanı olmasını zorunlu kılmıştır. Yakınçağda savaş, sadece cephelerde değil tüm alanlarda verilmektedir. Bu nedenle bir savaş ancak ülkenin bütün kaynaklarının seferber edilmesiyle yürütülebilir. Böyle bir savaşta askerî komutanların oynayacağı rol, askere coşku vermekten ziyade planlamayı ön plana çıkarmıştır. Farklı senaryolara dayalı savaş planları yapılması, istenmeyen durumların ortaya çıkmasında alternatif senaryoların devreye sokulması, bu

3 İki ciltten meydana gelen raporun birinci cildi 122 ve ikinci cildi 125 sayfadan müteşekkildir. 1916 tarihinde basılan eser başta ordu olmak üzere detaylı bilgiler içeren bir rapordur.

organizasyonun bir parçası kabul edilmektedir. Modern zamanlarda askerî planlama, bu amaç için iyi eğitilmiş uzmanlar tarafından yürütülen bilgi tabanlı bir koordinasyon faaliyetini gerektirmekte ve bu hususun ihmal edilmesinin telafisi mümkün olmayan sonuçlara yol açması mümkün görünmektedir (Yıldız, 2012: 240).

Bilgi ve teknolojik gelişmeler ordu ve savaş organizasyonlarını fonksiyonelleştirirken ortaya yeni bir kurum olarak “ataşemiliterlik” çıkmıştır. Devletler eskiden beri düşman ve rakip olarak değerlendirdiği devletlerin siyasi yapıları ve askerî güçleri hakkında bilgi toplamak amacıyla casuslar görevlendirmişlerdir. Yakınçağda ordu ve savaş organizasyonlarındaki değişimin bir yansıması olarak bu klasik casusluk anlayışı yeni bir forma kavuşturulmuş ve neticede ataşemiliterlik kurumu ihdas edilmiştir. Klasik dönemde devletlerarasında yürütülen askerî casusluk faaliyetleri ataşemiliterlik sistemi üzerinden kurumsallaştırılmış, legal bir statüye kavuşturularak Avrupa’da daimi diplomasinin bir parçası haline getirilmiştir. Yurt dışında şeklen ve yasal olarak ordu ve donanma subayları tarafından yürütülen bu diplomatik görev, dünyada ilk olarak 1850 yılında Avusturya-Macaristan’da kurulmuştur. Osmanlı Devleti’nde ise ilk ataşemiliterlik 1864’te hayata geçirilmiştir. Ataşemiliterlik, sadece istihbarat bilgisi toplamayı değil aynı zamanda güçler arasında bilgi paylaşımlarında bulunmak suretiyle savaşların önüne geçmeyi de hedeflemekteydi. Bu noktada ataşemiliterlik klasik casusluk anlayışını aşan, üst düzey istihbarat ve diplomatik bir faaliyet alanı olarak belirlenmiştir (Yıldız, 2012: 242 vd.).

Dönemin Osmanlı kaynaklarında, “Memâlik-i ecnebiyyenin ahvâl-i askeriyeye ve mevâki-i harbiyyesine kesb-i itlâ’ kılınmak” şeklinde görev tanımlaması yapılan ataşemiliterler, görev yaptığı ülkelerde devletlerin askerî gücünün mevcudunu, ordu envanterindeki silah türlerini ve değişiklikleri, askerî teşkilattaki reformlara, askerî gücün artması ve azalmasına, savaşla ilgili teşebbüslerine ve askerî idare yollarına dair elde ettiği bilgileri Seraskerlik makamına yazmakla mükellefti (Yıldız, 2012: 249).

Osmanlı askerî tarihinin önemli simalarından Alman müşavir Goltz Paşa tarafından 15 Eylül 1892 yılında hazırlanan ve on dokuz maddeden ve bir genel değerlendirmeden müteşekkil ataşemiliterlik talimnamesinden bahsedilmektedir. Ancak Goltz Paşa tarafından adı geçen

belge ile bazı uygulamalar yapıldığından başka bilgi bulunmamaktadır (Yıldız, 2012: 258). *Talimnâme*de ataşemiliterlerin, ordunun yönetim yapısından dolayı, hem “Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyyesi” hem de “Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye”ye bağlı çalışacaklarını belirten Goltz Paşa, talimnâmeye kendi tecrübelerini de eklemiştir. Goltz Paşa tarafından hazırlanan talimnâmenin yürürlüğe konduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat 1864'ten bu yana farklı ülkelere çok sayıda ataşemiliter görevlendirilmiştir. Dördüncü daimi elçiliğini 1849 tarihinde Avrupa dışında kalan ülkeler içerisinde İran'da açan (Yıldız, 2012: 243) Osmanlı Devleti, Tahran'a ilk ataşemiliteri olarak da 1874 yılında Kaimmakam rütbesiyle Fuad Bey'i atamıştır (Yıldız, 2012: 250).

Çeşitli kaynaklardan istihbarat bilgisi toplayan ataşemiliterlerin hazırladıkları raporlar, salt askerî konulara ilişkin bilgileri içermemekte, siyasî konulara dair de önemli tespitler barındırmaktaydı. Siyasî konulardaki bilgilerden dolayı hazırlanan raporların birer nüshası Harbiye Nezareti tarafından Hariciye Nezareti'ne de gönderilmiştir. Katıldıkları askeri manevralarda ülkenin kralı ve hükümet üyeleri ile yapmış oldukları görüşmelere ilişkin görüşlerini rapor eden Osmanlı askerî ataşeleri, komşu devletlerin sınır boylarındaki askerî gelişmeleri de anında raporlaştırarak göndermişlerdir. Osmanlı askerî ataşeleri, sadece o ülkenin yöneticilerinden değil raporlardan anlaşıldığı kadarıyla diğer devletlerin temsilcilerinden de bilgi aldıkları ve bunu raporlaştırdıkları tespit edilebilmektedir.

Bu amaçla 1891 yılında St. Petersburg ataşeliği bünyesine atanan Cemil Said Bey, Tahran ve Paris Sefaretleri de dahil olmak üzere ataşemiliter olarak 20 yıl kadar görev yapmıştır. Ataşemiliter olarak önemli bir görev icra eden Cemil Said Bey, görev yaptığı ülkelerin askerî yapılarına, askerî tatbikatlara ve hudutlardaki askerî hareketliliklere ilişkin Seraskerliğe çok sayıda rapor göndermesinin yanısıra İran ordusu üzerine hazırlayıp neşrettiği iki raporu dikkat çekmektedir.

Cemil Said Bey (1872-1948) Kimdir?

Osmanlı Devleti'nde askerlik ve ulema olarak şöhret bulan Kemalpaşazâdeler ailesine mensup olan Cemil Said Bey, 1872 (Cündioğlu,

1998: 46) yılında İstanbul'da doğmuş ve 15 Şubat 1948'de İstanbul'da vefat etmiştir. Annesi Safiye Hanım⁴ babası Mehmet Said Bey (1848-1921)'dir⁵. Murat kızı Nimet (Niğmet) Cemil Hanımefendi ile evli olan Cemil Said Bey, dört çocuk babasıdır⁶.

1880-1888 yılları arasında Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nde yatılı olarak okumuştur. 20 Haziran 1888 tarihinde Mekteb-i Harbiye'ye girmiş ve 1891 yılında Mülazım-ı Sâni rütbesiyle buradan mezun olmuştur. Cemil Said Bey, Harbiye Nezareti'nde *Erkan-ı Harbiye Dairesi*

- 4 İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık Genel Müdürlüğü'nden Üsküdar Nüfus Dairesi kayıtlarına göre verilen belgede geçmektedir.
- 5 "Kemalpaşazâde Said" ve "Lastik Said" lakaplarıyla meşhur olan Cemil Said Bey'in babası Mehmet Said Bey, Sultan kethüdalarından Hacı İbrahim Ağa'nın (Ö.1847) oğlu Ahmet Kemal Paşa (1808-1886), oğludur. 5 Safer 1264/1848'de İstanbul'da doğmuştur. İlk öğrenimini babasından alan Said, Arapça ve Farsça dillerini de ondan öğrenmiştir. Küçüklüğünden itibaren bir gününü dahi boş geçirmeden her gün bir şeyler okuyan Mehmet Said, babasının elçilik görevinden dolayı 1855-1857 yıllarını Berlin'de geçirmiştir. Bu vesileyle Alman öğretim sisteminden de yararlanan Kemalpaşazâde Said, burada Almanca ve Fransızcasını geliştirmiş, meşhur Fransız yazarlarının eserlerini okumuştur. İlk olarak Hariciye Mektubi Kalemî'ne memur olarak Kemalpaşazâde Said, 1868-1874 arasında Şûrâ-yı Devlet'te muavin, kâtip ve başkâtip görevlerini ifa etmiştir. Aynı yıl Hariciye Nezâreti Matbuat Kalemî'nde müdür muavinliğine tayin edilmiştir ve burada Hüseyin Avni Paşa'nın başkanlığında tercümanlıkta bulunmuştur. 1875'te Hariciye Matbuat Kalemî Müdürlüğü'ne, 1885'te Şûrâ-yı Devlet'e Muhâkemat Dairesi üyeliğine, 1894'te Şûrâ-yı Devlet bünyesinde teşkil edilen Bidâyet Mahkemesi reisliğine getirilmiştir. Hayatının önemli bir kısmını matbuatta geçiren Mehmet Said, Avrupa dönüşünden kısa bir süre sonra büyük zorluklara göğüs gererek günlük iki gazete çıkarmaktan çekinmemiştir. Mehmet Said, teamülün zıddına dâhili meselelerden ziyade harici meselelerle ilgili makaleler kaleme almıştır. Kemalpaşazâde Said, aynı zamanda Fransızca yayın yapan "Journal de Constantinople" gazetesine Avrupa'da aleyhimizde çıkan yayınlara cevap verme adına Fransızca makaleler de kaleme almıştır. Memuriyetlerinin ve gazeteciliğinin yanı sıra Galatasaray Sultanisi'nde ve Mülkiye mektebinde uzun süre hocalık yaparak "usul-i kitabet ve terceme" ve Hukuk mektebinde ise "Hukuk-ı Esasiyye" ve "Hukuk-ı İdare-i Mülkiyye" derslerini okutmuştur. Hukuk mektebinde kullanmış olduğu bazı ifadelerden dolayı 1899'da Yemen'e sürgün edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanına müteakip Kemalpaşazade Said İstanbul'a dönmüştür. 14 Aralık 1908 Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi başkanlığına tayin edilmiş ve 1914'te (3 Şubat 1329) yaştan dolayı emekliye ayrılmıştır. Çok sayıda eser telif etmiştir.
- 6 Cemil Said'in kaç çocuğu olduğu konusunda Mustafa Müjdecî ve Cem Karakılıç tarafından kaleme alınan makalede üç kızının dünyaya geldiği ifade edilmektedir. Fakat arşiv belgelerinde Mustafa Naimadlı bir oğlunun olduğu bilgisine de ulaşılmaktadır. Bu da dört çocuğunun olduğunu gösteriyor.

*Şubesi'nde Mülazım-ı Sani*⁷ rütbesiyle göreve başlamış, Ekim 1892'de *Mülazım-ı Evvel* (BOA. HR.TH.124.98), 1894'te *yüzbaşı*lığa terfi ettirilerek *Petersburg Ataşemiliterliği*'ne (BOA.Y.MTV.92.29.1) atanmıştır. 1896'da *Kolağalığına* terfi ettirilmiştir (BOA. BEO.843.63192.1). Rusya'da görev yaptığı yıllarda görevi icabı yapılan askerî tatbikatlara iştirak ederek bu tatbikatları raporlaştırıp İstanbul'a gönderen Cemil Said Bey (BOA. HR.TH.216.51.1), 1 Şubat 1899 tarihinde kabul edilen bir kararla beklemediği bir anda (Cündioğlu 1998:46) rütbesi piyade *binbaşılığa* terfi ettirilerek *Tahran Sefareti Ataşemiliterliği*'ne tayin edilmiştir.

Tahran'da dokuz yıl kadar ataşemiliter olarak çalışan Cemil Said Bey, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesine müteakip 1908 yılında İstanbul'a dönmüş ve 1912 yılında *Paris Ataşemiliterliği*'ne tayin edilene kadar İstanbul'da yaşamıştır. 7 Ocak 1914 tarihinde ise piyade binbaşı olarak emekliye ayrılmıştır. Fakat emeklilik dönemi fazla uzun sürmemiş, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi nedeniyle yeniden silahl altına alınmış (14 Mart 1331/27 Mart 1915) ve rütbesi miralaylığa (bugün Albay karşılığı) terfi ettirilmiştir. Cemil Said Bey, 1 Kânunusani 1335 (1919) tarihinde terhis olmuştur. Daha sonraki dönemlerde imzasını atarken "Emekli Miralay" unvanını kullandığı belgelerde görülen Cemil Said Bey, I. Dünya Savaşı'nda *Kolordu Divan-ı Harbi'nde Dersaadet Ümera Divan-ı Harbi* azalığı görevini sürdürmüştür (Müjdecî ve Karakılıç 2007:193).

Emeklilik hayatında da çalışmaya devam eden Cemil Said Bey'in, 1919-1929 yılları arasındaki on yılda ne yaptığına ilişkin bilgiye ulaşamamaktadır. Hayat öyküsünde belirttiğine göre 1929 yılında *Elektrik Şirketi Tercüme Kalemi Müdürlüğü* görevini üstlenmiştir. Hakkı Tarık Us'un 1943'te yazdıklarından, aynı tarihe kadar çalışmaya devam ettiği de anlaşılmaktadır. 15 Şubat 1948 tarihinde vefat eden (Müjdecî

7 Osmanlı askeri hiyerarşisinde Mülazım-ı Sani Teğmen rütbesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Yine mülazım-ı evvel: Üsteğmen; Kolağası: Eskiden mevcut olan yüzbaşı ile binbaşı arasındaki rütbe; Miralay: Albay rütbesinin karşılığı olarak kullanılmaktaydı.

ve Karakılıç 2007:193) Cemil Said Bey, çok sayıda eser kaleme almıştır⁸. Görevi gereği bulunmuş olduğu ülkelerin asker, silah ve teçhizat kapasiteleri gibi askerî gücün unsurları üzerine araştırmalar yapmış ve bu araştırmalarının sonuçlarını düzenli bir şekilde raporlaştırarak Seraskerliğe göndermiştir. Cemil Said Bey, hazırlamış olduğu raporlarda mümkün olabilecek bütün detaylara dikkat etmiş olmalıdır ki, raporlarda vermiş olduğu bilgilerde teferruattan kaçınmamıştır. Raporlarında askerî teşkilatlanmalarla ilgili bilgilerin yanında harbe yönelik yapılan askerî tatbikatlar ve bazen de sınır boylarındaki askerî hareketliliklerden dahi bilgiler bulunmaktadır⁹.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında pek çok devletin askerî kapasitesine ilişkin istihbarat amaçlı çok sayıda askerî rapor hazırlanmıştır. Bu raporlar daha sonraları neşredilmiştir. Fakat neşredilen askerî raporları hazırlayanların kimliğine ilişkin bilgiler gizli tutulmuştur. Bu nedenle raporların kimler tarafından kaleme alındığına ilişkin herhangi bir bilgiye raporlarda ulaşılamamaktadır. İran ordusu hakkında hazırlanan ve neşredilen askerî raporların kimler tarafından hazırlandığına dair de bilgi bulunmamaktadır. Fakat Cemil Said Bey'in hazırlamış olduğu raporların hangileri olduğu bilgisine bir dizi araştırma neticesinde ulaşabildik.

Cemil Said Bey, Hakkı Tarık Us'a kendi el yazısıyla yazıp gönderdiği hayat hikâyesinde, yazmış olduğu eserlerinden bahsederken İran ordusu hakkında "İran Ordusu" ve "Orduda Adâb-ı Muaşeret" adlı iki rapor hazırladığı bilgisini vermektedir. Aynı metinde dönemin süreli yayın organı olan Tasvîr-i Efkâr gazetesinde İran ile ilgili makaleler kaleme aldığı bilgisini vermiştir. Tasvîr-i Efkâr gazetesinde "İran Mektupları" adlı köşede isminin baş harfleri olan C.S. rumuzu ile makaleler

- 8 İran ordusuna dair askerî raporlarına ilave olarak, Tasvîr-i Efkâr, Servet-i Fünun ve Kadınlar Dünyası gibi süreli yayınlarda makale ve hikâyeler yayınlayan Cemil Said Bey, Ölenle Ölümez, Türkçe Kur'an çeviri eserleri; Hacı Murat, "Yıldız Barışıklığı" tiyatro eserleri ve Teceddüd-i Hakikî Nasıl Olur?, Fransızca-Türkçe Lugat gibi telif eserleri kaleme almıştır.
- 9 BOA. Y.MTV.233.128.2; BOA. Y.MTV.117.133.2; BOA. HR. SFR. 1. 92.7.1-32 nolu raporlar Cemil Said Bey'in hazırladığı arşivde yer alan raporlardan bazılarıdır.

kaleme aldığı tespit edilen Cemil Said Bey, burada daha önce hazırlamış olduğu askerî raporları küçük değişikliklerle “İran Ordusu (İran Mektupları'naZeyl)”¹⁰ başlığıyla neşretmiştir. “İran Ordusu (İran Mektupları'naZeyl)” adlı makelelerdeki bilgileri Osmanlı'nın son yıllarında hazırlanmış olan İran ordusu hakkındaki raporlarla karşılaştırarak Cemil Said Bey'in hazırlamış olduğu raporların hangileri olduğunu kesinleştirdik. İncelemelerimiz neticesinde “İran Ordusu Tarihçesi”, ve “İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale” adlı iki raporun Cemil Said Bey tarafından hazırlandığını ve neşredildiğini tespit ettik.

Cemil Said Bey'in İran Ordusu Konulu Raporları

Yukarıda değindiğimiz üzere Cemil Said Bey, görev yaptığı ülkelerin askerî yapılarına dair çok bilgi, belge ve rapor hazırlamıştır. Fakat bu raporların iki tanesi neşredilmiştir. Biz de bu makalede neşredilmiş olan iki raporu değerlendireceğiz.

1. İran Ordusu Tarihçesi

Cemil Said Bey tarafından hazırlanan “*İran Ordusu Tarihçesi*” adlı rapor 19 sayfadan müteşekkildir. Matbaa-i Askeriyye tarafından 1910 (1326) tarihinde basılan rapor, hem İran ordusunun modernleştirilmesi hem de dönemin İran ordusunun genel yapısı hakkında izahatlar vermektedir.

Bu rapor çalışmasında Cemil Said Bey, ilk olarak modern İran ordusunun teşekkül sürecine yer vererek İran coğrafyası üzerindeki nüfuz savaşının İran ordusundaki yansımalarına dikkat çekmiştir. Cemil Said Bey, Rusya'ya karşı kullanılacak iyi bir ordunun kurulması amacıyla İngiliz General Malcolm başkanlığında bir heyet tarafından İran ordusunun modernleştirilme çalışmalarının 1810 tarihinde başlatıldığını belirtmiştir. Cemil Said Bey, ayrıca bu ordu için gerekli olan silah ve ihtiyaç duyulan paranın da İngiltere tarafından karşılandığını

10 C.S.[Cemil Said], “İran Ordusu”, Tasvir-i Efkâr, nr.123, 1 Teşrin-i evvel 1909/18 Eylül 1325, s.3-4 ve nr. 129, 7 Teşrin-i evvel 1909/24 Eylül 1325, s.3-4 ve nr. 149, 7 Teşrin-i evvel 1909/16 Teşrin-i evvel 1325, s.3-4.

aktarmıştır. Fakat buna rağmen Rusya ile savaşacak bir ordunun teşekkül ettirilememesinden dolayı projesinin başarısız olduğunu ve İngiltere'nin projeden çekildiğini ifade etmiştir (İran Ordusu Tarihçesi 1326:2).

Verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, İran askerî modernleşmesi, başından itibaren başta İngiltere ve Rusya olmak üzere yabancı devletler arasından üfuz savaşı verilen bir alan haline gelmiştir. İngiltere, sömürge yollarının üzerinde yer almasından dolayı İran ile ilgilenirken Rusya ise İran'ı kendisi için bir nüfuz alanı olarak belirlemişti. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde İran'ın Rusya ile yaptığı iki savaşı kaybetmesi ve bunun neticesinde imzaladığı Gülistan Antlaşması (1813) ve Türkmençay Antlaşması (1828) İran'ı Rusya dışındaki devletlere yakınlaştırmıştır. Bu yenilgilerin etkisiyle İngiltere'nin desteğiyle başlatılan ilk modernleşme çalışmaları istenen neticeyi yaratamamıştır. Yaşanan başarısızlık üzerine İngiltere bu projeyi askıya almıştır. İngiltere'nin projeden çekilmesi üzerine İran, diğer Avrupa ülkelerinden müfettiş ve askerî uzmanlar getirtmiştir. Cemil Said Bey hazırlamış olduğu raporunda İran'ın bu askerî modernleşme çabaları hakkında bilgiler vermiştir. Cemil Said Bey, askerî modernleşme çabalarının başarısızlığa uğramasının sebebini İran yönetiminin ordunun modernleşmesine yeteri düzeyde önem vermemesine dayandırmaktadır. Cemil Said Bey, raporunda İran ordusunun çok zayıf ve eğitimsiz olduğuna işaret etmiş ve İran ordusunun düzenli bir orduyla savaşabilecek bir ordu olarak görülemeyeceği tespitine yer vermiştir.

Raporunda İran'ın neredeyse tek düzenli ordusu olan Kazak Tugayı'nın kuruluş hikâyesine de yer veren Cemil Said Bey, Avrupa devletlerinden getirilen askerî uzmanların başarısız olması sebebiyle İran ordusunun modernleşme çalışmalarına Rusların el attığını ve göndermiş olduğu subaylarla kendi komutalarında bir Kazak Tugayı'nı tesis ettiklerini ifade etmiştir (İran Ordusu Tarihçesi 1326:2). İran hükümeti tarafından 1878 tarihinde kurulan Kazak Tugayı'nın teşkil ve terbiye edilmesinden Rus zabıtlar sorumlu kılınmıştır. Ruslar tarafından ikibin tüfenk, iki sahra topunun da hediye edildiği Kazak Tugayı (İran'a Dair Askeri Raporlar, Cilt 1, 1332, s.2) Cemil Said Bey'in de dikkat çektiği

üzere bir yandan İran ordusunun sahip olduğu yegâne düzenli ordu iken diğer yandan Rus zabitlerin emir komutasında hareket etmekteydi. Bu nedenle İran'ın siyasî hayatında rol alan Kazak Tugayı'nın her hamlesi Rusya ile bağlantılı bir şekilde okunması gerekiyor.

Cemil Said Bey, İran ordusunun modernleşme tarihçesine kısaca değindikten sonra ordunun mevcut kapasitesi hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Verilen bilgileri şu başlıklarla maddelendirmek mümkündür. Askerî okulların kuruluşu, tophane, fişenkane ve baruthane gibi askerî müesseseler; asker alım usulleri ve özel olarak eyaletlere göre asker alım usulleri, askerlerin maişetlerini karşılama yöntemleri; ordu teşkilatı, ordunun sevk ve idaresi, asker içtiması; zabitlerin eğitimi, atamaları, hareket tarzı; topçuluk, piyade ve süvari birlikleri ve eğitimleri, ordunun hiyerarşik yapısı; ordunun sahip olduğu silahların menşeleri, kullanılan hafif ve ağır silahların teknik yapıları ve sayıları; askerî organizasyonlar, askerî tıbbiye ve eczacılık; yurt dışından getirilen askerî uzmanlar, askerî okullarda okutulan dersler ve genel olarak askerî birimlerin eğitim yapıları denilebilir.

Cemil Said Bey, sözkonusu raporunda sadece düzenli orduya dair bilgi vermekle yetinmemiş, askerî gücün bir parçası ve İran savunmasının önemli bir bileşeni olan aşiretlerin meydana getirdiği düzensiz süvari birlikleri hakkında da detaylı bilgiler vermiştir. Raporlarda, aşiret kuvvetlerinin sahip olduğu piyade ve süvari güçleri hakkında bilgi verirken onların kullandıkları silahlara kadar detaylı bilgiler aktarılmıştır. Bu detaylı bilgiler arasında dolaylı olarak dönemin İran'ının toplumsal ve ekonomik yapısı, kültürü, modernleşme çalışmaları, İran'da etkin güçler ve yabancı devletlerin nüfuzları hakkında da bilgiler verilmiştir. Osmanlı'ya komşu olan hudut bölgelerindeki halkın inanç ve etnik yapısı, sosyolojik özellikleri ve Osmanlı Devleti'ne yaklaşımları hakkında da tespitlere yer verilmektedir. Ayrıca, aynı zamanda stratejik önemine binaen başta ticari yollar olmak üzere İran'ın önemli yolları hakkında da çeşitli bilgiler aktarmıştır. Raporun bu yönüyle ele alınması modern İran tarihinin ve siyasî olaylarının nasıl cereyan ettiğinin anlaşılmasına büyük katkı sunacaktır.

2. İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale

Cemil Said Bey tarafından hazırlanan “*İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale*” adlı rapor ise 23 sayfadan müteşekkildir. Kitabın sonuna 6 levha ve 1 harita eklenmiştir.

Cemil Said Bey “*İran Ordusu Tarihçesi*” adlı raporunda daha çok İran ordusunun tarihi gelişimine ağırlık verirken “*İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale*” adlı raporunda ise İran ordusunun askerî kanun ve nizamnamesi, subay kadrosu, rütbe ve maaşları, jandarma teşkilatı, piyade ve süvari sınıfları, topçu teşkilatı ve kullandıkları topların teknik özellikleri, askerî müesseseler, askerî kıyafet ve üniformalar, bahriye teşkilatı ve İran ordusunun askerî savaş kabiliyetleri hakkında bilgilerle zenginleştirilmiştir. Bu rapor bir önceki raporda da değinilen subay kadrosu, topçuluk, piyade ve süvari teşkilatları hakkında bilgi vermenin yanı sıra ilk defa olarak; jandarma teşkilatı, bahriye, askerî kanun ve nizamnamesi hakkında bilgilerle genişletilerek hazırlanmıştır. Dolayısıyla bu rapor daha ziyade teknik bir rapor özelliğine de sahiptir. Diğer taraftan bu raporun basım yılı da dikkate alındığında Cemil Said Bey’in daha önce neşredilen raporunun I. Dünya Savaşı yıllarında yeniden gözden geçirildiği ve yeni bilgilerin de ilave edilerek hazırlanıp neşredildiği düşünülmektedir.

Cemil Said Bey hazırladığı bu raporunda; İran’da Kazak Tugayı haricinde düzenli bir ordu bulunmamasına dikkat çekmiş ve İran ordusu hakkında ifade edilen tüm sayıların aslında sadece kâğıt üstünde görüldüğünü belirtmiştir. İran ekonomisinin İran ordusunun yapısını doğrudan etkilediğine dikkat çeken Cemil Said Bey, İran ordusunun zayıflığının sadece ekonomik nedenlerle açıklanamayacağını da ifade etmiştir. İran’ın birkaç eyaleti hariç tutulursa ordunun, valilerin ya da aşiret liderlerinin komutasındaki düzensiz birliklerden meydana gelmiş olması bunun önemli nedenlerindedir. Bu hususu izah ederken, valilerin merkezi hükümete bağlı olmasından dolayı Şah kendilerinden asker talebinde bulunduğu anda valilerin bu emre itaat ettiklerini fakat böyle bir sorumluluğu olmayan aşiret liderlerinin bu emre katılmadıklarını ifade etmektedir. Zira aşiret liderleri ikna olmadıkları zaman hükümete asker vermeyebiliyorlardı. Bu durum, yaşanacak bir savaşta İran’ı çok zor durumda bırakabiliyordu. Aşiret liderlerini ikna etmek için de

vergi indirimine giden Şah ve hükümet aynı zamanda ekonomik gelirlerini yitirmekle yüzyüze kalıyorlardı. Diğer yandan aşiret liderlerinin emrinde düzensiz olmasına rağmen modern silahlarla donatılmış güçlü askerî birliklerin olması aşiret liderlerini hükümet karşısında güçlü bir pozisyona taşımaktaydı. Aşiretlerin merkezi hükümet karşısında bu kadar güçlü olması İran'ın genel siyasetinin aşiret liderlerinin lehine ve hükümet aleyhinde ilerlemesine neden olmaktaydı. Bu da merkezi yapıyı zayıflatmaktaydı. Meşrutiyet yıllarında yaşanan iç savaşın bazı şehirlerle sınırlı kalması İran'daki bu dağınık askerî yapının bir neticesiydi de denilebilir.

Bir başka durum ise İran coğrafyası üzerinde başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri ile Rusya arasında süren nüfuz mücadelesidir. Bu mücadelenin sürdüğü merkezlerden biri de İran ordusudur. Cemil Said Bey'e göre ordu üzerindeki bu nüfuz mücadelesini Rusya kazanmıştır. Çünkü İran'ın tek düzenli ordusu Rus subayların komutasındaki Kazak Tugayı'dır. Kazak Tugayı'nın teçhizatı, eğitimi ve maaşların ödenmesi dâhil olmak üzere her şey Rus zabitler tarafından doğrudan kontrol edilmekteydi. Bu durum özellikle Meşrutiyet olaylarının bir iç savaşa evrilmesinde oldukça etkili olmuştur.

Değerlendirme ve Sonuç

İran ordusu hakkında hazırlanan bu raporların ne kadar kıymetli olduklarını takdir etmek adına, belirtilmesi gereken en önemli unsur, bu raporların alanında ciddi bir eğitimden geçmiş uzman kişiler tarafından hazırlanmış olmalarıdır. Cemil Said Bey, *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde kaleme aldığı İran Ordusu başlıklı makalesinde öncelikle bu noktaya dikkat çekmektedir. Genel olarak ülkemizde, herhangi bir konuda bilgi alınacaksa konunun uzmanı olan kişilere başvurulmadığını, yurt dışı ile ilgili bilgilerin ise tamamen Avrupa gazetelerinden alındığını ve hatta daha da ileri gidilerek Osmanlı ile ilgili pek çok haberin bile yurtdışındaki gazetelerden alındığına işaret eden Cemil Said Bey, ülkemizdeki İran ordusu hakkındaki bilgilerin de Avrupa gazetelerinde çıkan haberlerden ibaret olduğunu ifade etmiştir. İran ordusu hakkında gazete haberlerine dayalı olarak hüküm verilemeyeceğini dile getiren Cemil Said Bey, İran'daki yabancı gazetecilerin ancak İran askerleri hakkında

gördüklerini yazabileceklerini fakat İran ordusu hakkında ciddi bilgiler veremeyeceklerini iddia etmiştir. Cemil Said Bey, İran'da, Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Dairesi olmadığından dolayı İranlıların bile ordu hakkında sağlam malumata sahip olamadığını ifade etmiştir.¹¹ Cemil Said Bey'i burada farklı kılan ise uzun yıllar İran'da kalması ve görevi icabı uzmanı olduğu bir konuda incele yapmasıdır. Yani İran ordusu hakkında verdiği bilgiler sıradan bilgiler değil alanında uzman olan bir kişinin araştırmalarının bir sonucudur. Cemil Said Bey'in bu tespitleri son derece isabetlidir. Hakikaten İran ordusu konusunda bilinmezliklerin çok olduğu bir dönemde bu kadar net bilgilere ulaşmış bu bilgileri raporlaştırması son derece değerlidir.

Bir noktaya daha dikkat çekmek gerekiyor ki neşredilen ve ulaştığımız askerî raporlar arasında Cemil Said Bey tarafından hazırlanan raporlar diğerlerine göre daha kısa olduğu görülmektedir. Fakat bu raporlar kısa olmasına rağmen teknik bilgileri ve ihtiyaç hissedilenleri dikkatle kaleme almış olması Cemil Said Bey'in hazırladığı raporları daha uzun olan raporlar kadar isabetli ve etkili kılmıştır.

Askerî amaçlar çerçevesinde farklı devletlerin orduları üzerine hazırlanan bu raporlar, konu aldığı devletlerin askerî tarihlerini ve kapasitelerini anlamak açısından en önemli bilgi kaynağı olma vasfını hazırlamıştır. Fakat Osmanlı'nın son yıllarında siyasî ve askerî konulara ilişkin olarak Seraskerlik, Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye Riyaseti arasında gerçekleşen yazışmalara hâlâ tam olarak ulaşılama- maktadır. Bu nedenle Osmanlı'nın son yıllarında bir kısmı neşredilen bu askerî raporlar başta askerî tarih olmak üzere araştırmacılara önemli bilgiler sunmaktadır.

Askerî uzmanlar tarafından hazırlanan ve arşiv belgesi niteliğinde olan askerî raporlar, bu raporların kapsadığı dönem hakkında araştırma yapan araştırmacıların ilk olarak başvurması gereken eserler olma özelliğine sahiptir. Ayrıca sadece askerî tarih ve siyasî konularda çalışan araştırmacılar için değil bazı istisnalar olmakla birlikte sosyal bilim- ler alanında çalışma yürüten tüm araştırmacılar için önemli bilgiler

11 C.S.[Cemil Said], "İran Ordusu", Tasvîr-i Efkâr, nr.123, 1 Teşrin-i evvel 1909/18 Eylül 1325, s.3

sunmaktadır. İran'ın iktisadi, siyasî ve sosyal yapısı hakkında geniş bilgiler veren askerî raporlar özellikle tarihçiler açısından bir hazine meşabesindedir.

AN EVALUATION OF CEMIL SAID BEY'S MILITARY REPORTS ON THE IRAN ARMY

Abstract

From 1864 onwards, the Ottoman Empire appointed military attache to the embassies in different countries. Military attaches assigned for military intelligence prepared numerous reports in the last years of the Ottoman Empire and in the early years of the Republican period. The military reports prepared by military attaches contain important information about the military, economic, historical and geography of the states, especially military issues. However, the researchers did not give enough attention to the military reports. One of the countries where important reports were prepared in the last years of the Ottoman Empire is Iran. In this study, two military reports prepared by Cemil Said Bey, who served as a military attache in Iran in 1899-1908 in the last period of the Ottoman Empire, are evaluated.

Keywords: Cemil Said Bey, Military Reports, Military Attache, Iranian Army

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BOA. BEO. 843. 63192. 1.
- BOA. HR. SFR. 1. 92.7.1-32.
- BOA. HR. TH. 124. 98.
- BOA. HR. TH. 216.51.1.
- BOA. HR. TH.113.7.1.
- BOA. Y. MTV. 92. 29. 1.
- BOA. Y. MTV.233.128.2.
- BOA. Y.MTV.117.133.2.

Kitap ve Makaleler

Ahmed Sedat, (1325), *Romanya Ordusu Ahval ve Tensikatı Ahvaliyesi*, Harbiye Matbaası, İstanbul.

Bulgar Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, (1331), Karargâhı Umumi İstihbarat Şu'besi.

C. S.[Cemil Said], "İran Ordusu", *Tasvîr-i Efkâr*, nr.123, 1 Teşrin-i evvel 1909/18 Eylül 1325, s.3-4 ve nr. 129, 7 Teşrin-i evvel 1909/24 Eylül 1325, s.3-4 ve nr. 149, 7 Teşrin-i evvel 1909/16 Teşrin-i evvel 1325, s.3-4.

CÜNDİOĞLU D.,(1998), "Bir Kur'an Mütercimi: Cemil Said Bey'in Kendi Kaleminden Özgeçmiş", *Dergâh Dergisi*, IX (100), Haziran S.46-47.

Doktor Fahreddin Şevket, (2017), *Îrân*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Fransız Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, (1331), Kanun-ı Evvel.

İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, (1331), Karârgâh-ı Umûmî İstihbarat Şu'besi, Teşrin-i Sani.

İran Ordusu Tarihçesi, (1326), Matba'a-i Askeriyyedeta' olunmuştur.

İran'a Dair *Askerî Raporlar*, (1332), Karârgâh-ı Umûmî İstihbarat Şu'besi, Cilt 1, Matbaa-i Askeriyye, istanbul.

İran'a Dair *Askerî Raporlar*, (1332), Karârgâh-ı Umûmî İstihbarat Şu'besi, Cilt 2, Matbaa-i Amire, istanbul.

Müjdecî, M., -C.Karakılıç, (Güz 2007), "Cumhuriyetin İlk Kur'an Mütercimlerinden Cemil Said (Dikel) ve Kur'an Tercümesi Hakkında Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:3, Sayı:6, S.183-197.

US, H.T., *Ellî Yıl*, İstanbul, Tarihsiz.

YILDIZ, G.(2012) "Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları"*Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz (17), S. 239-266.